

Замітки про звірів Керченського півострова (Крим).

Богдан Волянський (Одеса).

Доклав 26.X.28 В. Караваєв, директор Зоол. Музею.

Notizen über die Säugetiere der Halbinsel von Kertsch.

Bogdan Woljansky (Odessa).

Vorgelegt den 26.X.28. von W. Karawajew, Direktor des Zool. Museums.

Хоч Крим докладненько досліджували багато зоологів, проте ми ще й досі не маємо детальних відомостей про розповсюдження в Криму навіть хребовців. У цій замітці я подаю деякі відомості про ссавців скрайньої східньої частини Криму — Керченського півострова. Спостереження над ссавцями провадив я не систематично підчас численних орнітологічних екскурсій у період років 1914—1918. Але таки зібрав чималу колекцію шкурок, черепів і спиртових примірників (ця колекція потрапила до природничого музею в м. Керчі). За центр цих екскурсій і спостережень були околиці міста Керчи. Керченські степи тоді (рр. 14—18) мали ще величезні простори цілини на поміщицьких землях, де паслися тисячні отари овець. На цій цілині стояли десятки років велетенські скирти соломи, що були за притулок для цілої низки ссавців і птахів. Мало не вся доросла людність була у війську, полювати не було кому. Тому й фауна знаходилася в дуже сприятливих умовах, що дорівнювали умовам середини минулого віку. В своїх замітках я подаю всі числа за новим стилем, а українські назви мало не виключно за Шарлеманем¹⁾.

1. *Myotis myotis* (Bogkhausen) Нічвид сирій.

Браунер А. А. Летучие мыши Крыма. „Зап. Крым. Общ. Естеств. и Люб. Прир.“, 1911, т. I, окрема відбитка, стор. 9, № 14.

Бравнер мав цього нічвида з Керченського півострова (Темеш). Я частенько знаходив його під самим містом Керчу, а саме в Керченській фортеці (в старих казематах).

---

¹⁾ Шарлемань, М. і К. Татарко, Назви хребетних тварин Укр. Ак. Наук, Київ, 1927.

2. Nyctalus noctula princeps Огнев. *Вечерниця дозирня східня.*

Вечерниця дозирня східня найпоширеніший представник кажанів на Керченському півострові. Для Керченського півострова не згадується в Бравнера (Ibidem).

3. Erinaceus rumanicus rumanicus Barret-Hamilton. *Їжак південний.*

На Керченському півострові їжак трапляється скрізь. Надто багато їх поблизу степових ставків. В-осени серед очерету вони роблять кубла на берегових кручах, куди навіть на-весні вода не доходить.

4. Crocidura suaveolens suaveolens (Pall.). *Мідиця білозуба.*

Цю мідицю Нікольський об'єднував з *Cr. leucodon* (Herm.)¹⁾ На Керченському півострові я її знаходив декілька разів: в місті Керчі (в хаті), під Керчен. фортецею в балках. Взагалі це досить рідкий відмінок серед тутешніх мідиць.

5. Sorex minutus gmelini Pallas. *Мідиця маленька кримська.*

Цю мідицю я ловив декілька разів у кручах над морем (на ціліні) і в кручах над степовими ставками (серед лучної рослинності). Траплялася вона мені не рідко.

6. Sorex araneus araneus L. *Мідиця звичайна.*

Хоч Нікольський пише, що вона „водиться в Криму в чималому числі“, але наводить примірники тільки з західньої частини Криму²⁾. Тимчасом на Керченському півострові мідиця звичайна трапляється не рідко. Я знаходив її біля ставка під м. Керчю, біля села „Старий Карантин“, „Сараймін“.

7. Putorius evermanni (Less.). *Тхір степовий.*

Нікольський зовсім не згадує степового тхора для Криму³⁾. Бравнер, О. О. гадає, що степовий тхір колонізує гори з степів Дніпровського повіту⁴⁾. Мені здається, що тепер ця колонізація йде з степів самого Криму (що їх уже густо заселив степовий тхір), у тім числі із степів Керченського півострова — оскільки степовий тхір тут широко розпов-

¹⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 46—48, № 16.

²⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 46, № 15.

³⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 56—57, № 22 (*Foetorius putorius* Linn.).

⁴⁾ Браунер А. А., Сельско-хозяйственная зоология, Одесса, 1923, стор. 34.

Примітка. *Lutreola lutreola* (L) *Норка*. В примітці на стор. 61 Нікольський вважає, що норка не водиться в Криму. 19.VI.18 р. в селі „Старий Карантин“ під Керчю мої собаки задушили ♂ норки! Поки-що я не вношу норки до свого списку: можливо що ця норка втекла з сусідньої дачі Глазунова (що тримав у себе різних диких тварин).

суджений. Я його зустрічав у степах Керчен. пів. переважно на вапняному та піскуватому ґрунтах. Тут він живе в нірках, що їх часто можна пізнати з залишків ховрахів, що лежать навкруги входу, чи в самому вході. Одного разу, в середині липня року 1917, я застав молодого тхора в досить оригінальному становищі: недалеко від фортеці я почув якесь сичання й харчання, що йшло з ховрахової нірки. Я підійшов і побачив там тхора, що зав'яз. Він, очевидно, хотів повернутися там, але нірка для нього була завузька і він так зігнутий упоперек і зав'яз. Я його відкопав, але він не кинувся тікати, а вчепивсь у палицю, що я нею копав. Мої собаки кинулися на нього і після завзятої бійки задушили. Це був молодий тхір (до 40 см завдовжки з хвостом).

† *Canis lupus* L. *Вовк*.

Про вовка на Керчен. півострові Никольський подає такі відомості: за Габлицлем (1785—89 рр.) вовк у великому числі водиться на всіх рівнинах і Керчен. півострові: під Теодосією спостережав вовків Шашілов (1888)¹⁾. Але вже давно, з 900-х років вовків немає на Керч. пів.

8. *Vulpes vulpes stepensis* Браунер. *Лисиця степова*.

Цю степову лисицю описав Браунер, вважаючи її за плім'я (patio)²⁾ Огнев вважає її за підвидінок³⁾. Про неї ми маємо такі відомості: як каже Зотов⁴⁾, року 1856 в околицях Керчи була сила зайців, розмножилися й лисиці, що їли зайців. Траплялося, пішовши по куріпки, приносити одну або пару лисиць. За рр. 1914—18 число лисиць на Керчен. півострові можна назвати чималим, принаймні в деяких районах. Так біля Чокракського солоного озера за одне полювання з парою таксів, було добуто 7 шт. старих лисиць⁴⁾. Через те, що на лисицю ці роки мало не зовсім не полювали, вона стала спокійна й смілива: частенько можна було бачити лисиць удень, коли вони спокійно, підтюпцем, бігли полем, або полювали ховрашків чи лазили серед скель. Взагалі роки 1914—18 зробили лисицю скоріш денною, аніж нічною твариною. На території Керченської фортеці біля військового кладовища була нора лисиці. Нора мала свій хід у печері 4 метри завдовжки, 2,5 м. завширшки і 1,5 м. заввишки. Нору зроблено в м'якому вапняку. Діаметр нори 31—40 см., завдовжки вона 155 см. Нора ця мала три виходи, але всі вони виходили до печері. Тут-таки, під печерею, в балці був ставок, де я часто

¹⁾ Никольський А., Там-же, стор. 49—50, (№ 17).

²⁾ Браунер А. А., Млекопитающие Бессараб., Херс. и Таврич. г.г. вып. I, Лисица, „Зап. Новорос., Общ. Естеств.“ т. XL, 1914, стор. 15.

³⁾ Огнев С. И. и Воробьев К. А., Фауна позвоночных Воронежской губ. Изд. „Новая деревня“, Москва. 1924, стор. 103—104.

⁴⁾ Никольський А., Там-же, стор. 52 (№ 18).

⁵⁾ Волянский Б. К вопросу о вреде лисиц. „Южная охота“ Одесса, 1923, № 4—5 стор. 17.

бачив лисицю, що ходила серед очерету. Біля нірки я знаходив лапи, крила й пір'я великої очеретяної курочки (*Gallinula chloropus*), шкурки і кістки ховрашків (*Citellus musicus*) та нориць (*Microtus arvalis*). Р. 1918 я тут спостережав маленьких лисинят: вони вилазили з печері грітися на сонці і гратися. 3.V.18 я заліз до печері й тихенько сів там. Приблизно за півгодини з нори вилізло троє лисинят (вони були до 31 см. завдовжки). Підлізли до мене, одно вилізло до мене на коліна, інші стали гратися біля ніг. Несподівано біля входу до печері почулося гарчання: це мати заглянула туди і зараз-же втекла. Але малі відчули в голосі матери якусь пересторогу, бо негайно й собі загарчали та поховалися назад до нірки. Я виліз з печері; стара, що сиділа поблизу, зараз-же забігла туди. Другого разу, 20. V. 18, я їхав кручею велосипедом біля Чурубашського озера. Коли це почув вереск. Я зупинивсь. Чималий вітер віяв на мене. Кроків на 5—6 нижче гралося двоє лисинят: боролися, бігали, стрибали й кричали. Награвшись, вони лягли грітися на сонці, згорнулися як собаки й послули. Я підійшов ще на 2 кроки. Один прокинувся і пильно став дивитися на мене. Я зробив рух і він утік у нірку, але ще кілька разів виглядав звідти. Я підійшов ще на 1 крок. Другий мене побачив і теж утік. На зріст ці лисинята були з дорослих. Цікаво, що скрізь по берегах солоних озер лисячі нірки займають галагази (*Tadorna tadorna*).

9. *Citellus musicus* (M e n e t r.) *Ховрах сірий*.

Никольський зазначає, що Ратке бачив ховрахів у степу між Теодосією та Керчу¹⁾. Сірий ховрах у великому числі заселює Керченські степи. Проте, за період спостережень (р.р. 1914—18), вони не розмножувалися в такому величезному числі, як це буває в степах України. Мені здається, що це треба поставити в зв'язок з великим числом лисиць і степових тхорів, що заселяють ті самі стації, що й ховрах (а для них ховрах—головна їжа). Огнев зазначав, що деякі Керченські ховрашки забарвленням наближаються до *C. mugosaricus* Licht²⁾.

Цікаво, що біля самого м. Керчи більшість ховрашків, що я їх бачив, не відрізняються від *C. musicus* Українських степів.

10. *Epimys porvegicus* (E r h l e b). *Пацюк*.

Никольський не згадує, що пацюки водяться в Керчі³⁾.

Пацюк живе в усіх населених пунктах Керченського півострова, надто в прибережних. Сила пацюків живе у скелях на березі моря вздовж

¹⁾ Никольський А., Там-таки, стор. 63 (звор помилково вважав Кримського ховрашка за крапистого — 27, *Spermophilus guttatus* Temm., стор. 62—63).

²⁾ Огнев С. И., Млекопит. Таврич. губ. преим. Крымского пол. Ч. I., Грызуны. „Зап. Симфероп. Общ. Естеств. и Люб. Прир.“, т. V, 1916, Симферополь, окрема відбитка, стор. 10.

³⁾ Никольський А., Там-таки, стор. 67 (№ 33).

усього Керчен. півострова. Тут вони доходять велетенських розмірів; їх полюють здичавілі кішки (чорні й сірі), що живуть тут-таки, їжаки та степові боривітри [*Tinnunculus naumanni* (Fleisch)]. Сміливість і лютість їх надзвичайні: у нас у стайні вони вилазили по кільканацяттеро вдень і хапали курчат, не лякаючись людей і собак.

11. *Epimys rattus rufescens* (G r a u.) Щур індійський.

Рудого щура Нікольський зовсім не згадує для Криму. Я бачив рудого щура багато разів у місцевому шпиталі під Керчю, де одного й здобув.

12. *Mus musculus hortulanus* N o r d m. Миша степова.

Нікольський згадує один примірник цієї миші з Керчи ¹⁾. Огнев теж мав примірника з Керчи ²⁾. Степова миша широко розповсюджена на Керч. пів. В хатах і будівлях живе в великому числі. У степу мені не доводилося бачити, щоб ці миші робили пагірки („мишоловки“) з запасом зерна, як це роблять степові миші в степах України (Херсонщина).

13. *Micromys minutus* (P a l l.) Миша мала.

Нікольський наводить для Криму тільки один примірник (з Тотакую) ³⁾. Огнев подає докладніші відомості про цю мишку ⁴⁾, але про Керченський півострів не згадує. Проте подекуди маленька миша тут живе, але навіть звичайною назвати її не можна. Я знаходив її гнізда на ставку біля Керчен. фортеці року 1916, 1917 і на цілинному степу проти села „Старий Карантин“ року 1918. Самих мишок (adlt.) ловив також і біля „Чокрака“ та „Сараймину“.

14. *Cricetus cricetus tauricus* O г н е в. Хом'як кримський.

Огнев, С. И. Грызуны Северного Кавказа. 1924. Ростов на Дону, стор. 19.

Нікольський зазначає, що хом'як живе в північних передгір'ях у великому числі ⁵⁾. Огнев тільки згадує про хом'яка з Керчен. пів. ⁶⁾. Тимчасом тут цей хом'як трапляється частенько, а надто в західній частині. Він любить піскуватий ґрунт і на такому ґрунті живе в чималій кількості. Його можна знайти біля кожного солоного озера (Чурубашське Сол. оз., Тобечикське, Чокракське і т. ин.).

¹⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 68 (№ 35).

²⁾ Огнев С. И., Млек. Тав. губ. ч. I, окр. відб., стор. 18.

³⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 70 (№ 37).

⁴⁾ Огнев С. И., Там-таки, стор. 29—30.

⁵⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 65 № 30).

⁶⁾ Огнев С. И., Млек. Тав. губ. ч. I, стор. 30.

15. *Cricetulus migratorius pulcher* Огнев. *Хом'ячок сірий кримський.*

Огнев С. И., Грызуны Сев. Кавказа, 1924, Ростов на Дону, стор. 24.

У Нікольського зазначено, що Калиниченко зустрів хом'ячка біля Теодосії на пісках між морем і озером ¹⁾. Хом'ячок досить звичайний шкідник центральної частини Керч. пів. (приблизно по лінії залізниці). Але масових розмножень за роки 1914—18 я не спостережав.

16. *Microtus arvalis rossiae-meridionalis* Огнев. *Нориця південна.*

Огнев С. И., Грызуны Сев. Кавк., 1924, Р. на Д., стор. 27—29.

Нікольський пише, що нориця водиться в Криму у великому числі ²⁾. У степах Керч. пів. нориця трапляється скрізь, частіше на піскуватих ґрунтах. Тому їх особливо багато (постійні колонії) біля солоних озер, а звідси вони, за років масових розмножень, розходяться скрізь по степах.

17. *Alactaga jaculus jaculus* (Pall.) *Земляний заєць великий.*

За Нікольським трапляється не рідко в степовій частині Криму ³⁾. Огнев не показує його для Керч. пів. ⁴⁾. Проте він тут трапляється дуже часто і скрізь. Але поводяться вони так обережно, виходять з нірок мало не виключно вночі чи рано-вранці, що помітити їх дуже важко.

Біля нашого садка (за містом Керчю) було декілька нірок цих звірят. Ці нірки я довго вважав за порожні; вони були за 20 кроків од садка й біля них цілий день товклися й гралися діти, а коло дітей крутилися й наші собаки. Одного разу я вирішив виляти мешканців цих нірок; тільки наляляли одно відро в нірку, як з неї вискочив земляний заєць і крученим візерунком пострибав у поле. Троє собак, хоч і догнали його, але спіймати не змогли й ганяли, аж доки він заскочив у якусь іншу нірку. Вночі не раз доводилося бачити, як вони, мов привиди, бігали й стрибали на полі.

18. *Lepus europaeus transsylvanicus* Matschie. *Заєць сірий південний.*

Як каже Зотов, в околицях Керчи зайців було особливо багато після Кримської війни ⁵⁾. Року 1856, як каже той-таки Зотов, біля Керчи „зайцы буквально сыпались во все стороны от охотников“. Двоє мисливців під час одного полювання забили по 15 зайців, хоч стріляли погано. Зайців тоді стріляли, цькували дворняжками, ловили в тенета тисячами. Один сідляр у Керчі скуповував шкурки й посилав їх на фабрики капелюхів до Парижу, Марселю, Ліону. Першого року він відправив 25.000 шкурок ⁶⁾. Заєць —

¹⁾ Никольский А., Там-таки, стор. 66 [№ 31, *Cricetus arenarius* (Pall.)].

²⁾ Никольский А., Там-таки, стор. 71 [№ 39, *Arvicola arvalis* (Pall.)].

³⁾ Никольский А., Там-таки, стор. 75 (№ 42).

⁴⁾ Огнев С. И., Млек. Тав. губ. ч. I, стор. 54—55 (*A. saliens* Gm.).

⁵⁾ Никольский А., Там-таки, стор. 78 (№ 43).

⁶⁾ Никольский А., Там-таки, стор. 79.

головний об'єкт полювання, населює Керченські степи в чималому числі. (рр. 1914—18). Цьому сприяє те, що татари, які становлять велику частину людности Керченського півострова, не полюють з рушницями та й узагалі сливе зовсім не полюють (хоча й тримають хортів). Отже років 1914—18 зайців можна було зустріти скрізь і за 1—2 години взяти 2—3 (без собаки!) на рушницю.

Невелике число мисливців, великі цілинні простори — все це давало зайцям виростати до чималих розмірів: зайці вагою на 8 кіло (близько 20 фун.) траплялися раз-у-раз. Залежно від пори року, зайці тримаються в різних місцях і способи полювати їх різні: на-весні вони перебувають у великих балках, серед вапнястих скель; у квітні переходять на ниви, де й тримаються до серпня; в серпні переходять у кукурудзу й тут тримаються цілу осінь. Тут їх буває дуже багато, але вигнати важко. Великі й дужі самці тримаються тоді по „карасабанах“ (не лущена стерня), де їх не так непокоять. Дітей мають не менше як двічі на рік: так 20. VIII. 1917 мені принесли вагітну самицю („февральську“, себ-то ту, що народилася в лютому цього-таки року). Вона була гладенька й мала 4-х недорозвинених зайченят. Всередині грудня, з 15. XII. 1917, на базарі з'явилося багато зайців і серед них чимало вагітних зайчих. 14. IV. 1918 з кущів мій собака вигнав молоденького зайчика. Він поводивсь характерно для молоденьких зайців: одбігши кроків на три вбік, він зразу присів і пропустив собаку повз себе. Коли собака ще раз кинувсь на нього, він знову одбіг і сів (цьому зайчикові було певно $\frac{3}{4}$ місяця — загальна його довжина = 31,7 ст.). Це був „мартовик“ (народивсь у березні цього року). Наприкінці наведу цікавий випадок сміливости, навіть „геройства“ заячого. Наприкінці липня року 1917 я сидів на березі моря в Камиш-Буруні (14 кілом. від м. Керчи). Недалеко від мене (кроків на 100) на березі моря лежав перевернутий човен, а кроків 60 від нього закінчувалася смуга піскуватих хашів *Statice Caspia*, *Artemisia sp.* і ин. Між човном і цими хашами була галява з голого піску. Було годині об 11 ранку, сонце пекло страшенно. Коли це з хашів висунулася мордочка маленького зайчика, повела носом і на галяву вистрибнув зайчик (кроків на 30 від мене). Він поволі побіг до човна. Я навів бінокля. Зайчик був уже на половині шляху до човна, коли на нього впала велика тінь і з височини на нього кинувся шуліка (*Buteo sp.*). Але не встиг він вп'ястися в зайчика, як з хашів саженими стрибками вискочила величезна зайчиха і миттю наскочила на шуліку: високо підкинувшись у повітря, вона передніми лапами ударила шуліку в груди... посипалося пір'я, шуліка піднявсь угору й кинувсь на зайчиху! Вона зустріла його величезним стрибком і знову в повітрі вдарила передніми лапами. Посипалося пір'я, а маленький зайчик підліз тимчасом під човен. Тоді мати вернулася до хашів і звідти з нею вибігло ще троє зайченят. Шуліка ще раз кинувсь на них, але зустрів опір зайчихи, полетіло пір'я і він почав поволі підійматися вгору де-далі вище... і зник. А зайчиха з дітьми лягла під човном.

Другого разу мені пощастило бачити, як заець, тікаючи від собак, кинувсь у ставок, переплив його надзвичайно швидко й на тім березі втік од них.

19. *Delphinus delphis* Linn. *Дельфін звичайний.*

Хоч Ратке згадує про череп цього відмінка з-під Керчи ¹⁾, я цього дельфіна не бачив у Керченській протоці і під берегами Керчен. півострова.

20. *Phocaena relicta* Abel. *Дельфін озівський.*

Цей відмінок дельфіна, як свідчить Нікольський, частіше за інших трапляється в Чорному морі, заходить в Озівське ²⁾. Озівський дельфін у великому числі є в Керченській протоці. Дуже часто трупи їх можна знайти на березі Керчен. півострова. Дельфінів полюють з берданок і гвинтівок.

ZUSAMMENFASSUNG.

Der äusserste östliche Teil der Krym — die Halbinsel von Kertsch — bleibt bis zur letzten Zeit fast gar nicht untersucht. In den Jahren 1914—1918 untersuchte der Verfasser die Fauna der Witbeltiere dieses Gebietes. Dank den umfangreichen Landgütern der damaligen Besitzer fand derselbe grosse Strecken der Ursteppe mit deren charakteristischen Fauna. Im Ganzen sind auf der Halbinsel von Kertsch folgende Säugetiere gefunden worden: *Myotis myotis* (Borkh.), *Nyctalus noctula princeps* Ognev, *Erinaceus rumanicus rumanicus* Barret-Hamilton, *Crocidura suaveolens suaveolens* (Pall.) *Sorex araneus araneus* L., *Sorex minutus gmelini* Pall., *Putorius evermanni* (Less.), *Canis lupus* L. (†), *Vulpes vulpes stepensis* Brauner, *Citellus musicus* (Menetr.), *Epimys norvegicus* Erxleb., *E. rattus rufescens* (Grau.), *Mus musculus hortulanus* Nordm., *Micromys minutus* (Pall.), *Cricetus cricetus tauricus* Ognev., *Cricetus migratorius pulcher* Ognev, *Microtus arvalis rossiae-meridionalis* Ognev, *Alactaga jaculus jaculus* (Pall.), *Lepus europaeus transsylvanicus* Matschie, *Delphinus delphis* L., *Phocaena relicta* Abel. Wir sehen somit dass die Säugetierfauna der Halbinsel von Kertsch dieselbe ist wie der Zentralkrym. Die östlichen, kaukasischen, Elemente fehlen dāselbst.

Odessa, 1928.

---

¹⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 89.

²⁾ Нікольський А., Там-таки, стор. 90 (№ 48, *Phocaena communis* Cuv.).